

КОСМОПОЛІТИЗМ: ЙОГО ПРИЧИНИ ТА СУЧАСНІ ПРОЯВИ

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві позиції індивідів пройшли певну метаморфозу, оскільки раніше людство було міцно «прив'язане» до традиційних типів зв'язку і соціальних форм, а зараз ми можемо вільно відійти від заданих суспільством біографій для самостійного створення потрібних благ. Для цього людині потрібна активна поведінкова модель, егоцентричний світогляд, який дозволяє перехід від типової біографії (характерної для певної держави, національності) до сконструйованої самостійно. Поняттям «збірка» У. Бек, на наш погляд, вдало показав можливість конструювання власної біографії. В умовах неймовірного розширення просторових координат для професійної діяльності, скасування багатьох політичних і юридичних кордонів для здійснення, звільнення від тиску національних традицій, можливості засвоєння і прилучення до загальнолюдської культури поза будь-яких обмежень, втрачається вузька територіальна або регіональна прив'язка, і індивід отримує можливість відчутти себе громадянином світу, що, власне, і становить смислове навантаження поняття «космополітизм».

Мета. Проаналізувати суть концепції космополітизму: її причини та прояви у сучасному світі. Для досягнення мети ми ставимо наступні завдання:

- Розглянути погляди європейських дослідників щодо визначення сутності поняття «космополітизм»;
- Визначити тенденції ставлення індивідів до космополітизму;
- Дослідити причини поширення ідей космополітизму.

Виклад матеріалу. В період Просвітництва і доби Відродження певний ідеал світового громадянства відстоював свободу індивідів щодо визнання пріоритетними загальнолюдських цінностей та потреб (Данте, Кампанелла, Лессінг, Кант, Рабле, Фіхте та ін.). Космополітичний характер християнства виявлявся у перших священних писаннях, починаючи з послань апостолів. Відомі слова апостола Павла: «Немає переді мною ні єліна, ні іудея», у святого Августина можна знайти висловлювання про те, що «Господь створив людину одну і єдину – але не для того, щоб лишити її спілкування, а щоб показати єдність серед множинності». У майбутньому, на жаль, космополітичні твердження помірно втрачали релігійну складову і набували політичного (роздуми А. Данте про «загальний світ» у творі «Про монархію»). Глобальним поштовхом до розповсюдження концепції космополітизму стала Велика Французька революція. Найбільш яскравим прихильником цих тверджень виступав Анахарсіс Клоотс (Справжнє ім'я – Жан Батист), який першим закликав до знищення державної влади та встановлення «всесвітньої республіки вільних людей, пов'язаних тільки зобов'язаннями один перед одним». Він також став автором ідеї «народного суверенітету», яка передбачала, що єдиним носієм суверенітету є людство як єдине ціле, а Клоотс оголосив себе «оратором роду людського». Спираючись на висловлення класика економічної науки А. Сміта, який вважав, що у торговця немає Вітчизни, він може оселитися у будь-якій країні, Батьківщина знаходиться там, де індивід примножує свій прибуток. Також ідеї наддержави відображені й в праці О. Конта «Система позитивної політики». Він вважав суспільство органічною єдністю всього людства, об'єднаного ідеєю всезагальної згоди. Автор називає суспільство та людство цілісною істинно великою істотою. Теорію певного організму соціуму О. Конта підтримали такі мислителі: Г. Спенсер, Т. Парсонс та Г. Греф (уподібнював людей до клітин тіла та всьому організму, вони пов'язані спільними відносинами, інтересами, поглядами та співвідношеннями, завдяки яким їх союз і є організмом, що має функціонувати у своїй єдності). Подібні ототожнення знаходимо в працях К. Маркса, де зазначається, що протилежність людини та суспільства є лише уявною та теоретичною, оскільки одна з її сторін, так зване «всезагальне», постійно погоджується з іншою стороною, приватним інтересом, а не протистоїть йому як самостійна сила. Таким чином, ХІХ ст. характеризувалося не тільки збільшенням національних і націоналістичних течій, а й розвитком концепції космополітизму.

Ідеї цього вчення використовувалися у спробах обґрунтувати необхідність створення наднаціональних співтовариств. Космополітичні ідеї створення світової держави чи світової федерації висувалися пацифістами (наприклад, пропозиція щодо перетворення ООН на світову державу), комуністи в свою чергу заявляли, що ведуть та будуть вести безжалісну та нескінченну боротьбу з будь-якими проявами космополітизму, що ця ідеологія не може існувати з «пролетарським інтернаціоналізмом», але на практиці викладали теорію необхідності «злиття націй» у міжнародному масштабі. Після війни в СРСР під гаслом боротьби з «антирадянським космополітизмом», яким вважалося доброзичливе ставлення до традицій, побуту, прагнень, поглядів та цінностей народів поза межами федерації, здійснювалися масові репресії. У 1947 році в СРСР були запроваджені «суди честі», які проводили боротьбу з «низькопоклонством перед західною культурою», що певним образом стало черговою Сталінською терористичною чисткою та ідеологічною компанією боротьби з космополітами. А. Жданов утвердив новий термін в ідеологічному арсеналі «безрідний космополіт», що фактично означав «антипатріотизм». Найбільше від радянського переслідування постраждали євреї, оскільки вони мали велику кількість родичів за кордоном та були інтелектуальною елітою США. Загалом звинувачувалися в космополітизмі інтелектуали які тримали зв'язок із Західною Європою та індивіди, що чітко дотримувалися дореволюційного світогляду. Безжалісна та масова боротьба проти космополітизму розпочалася 28 січня 1949 року статтею «Об одной антипатриотической группе театральных критиков» газети «Правда», якій передувало засідання оргбюро. Стаття створювалася за участю Й. Сталіна. «Правда» засудила театральних критиків у тому, що вони «втратили свою відповідальність перед народом» і є «носіями глибоко відрозлого для радянської людини, ворожого їй безрідного космополітизму». Космополітизм був представлений газетою у трьох різновидах: «ура-космополітизм», «оголтий космополітизм» і «безрідний космополітизм» (прижився тільки цей термін). В Україні з критикою виступили «Більшовик України», «Дніпро», «Вітчизна», «Радянська Україна», «Радянське мистецтво» та «Вільна Україна». Спрямування цієї

критики визначив XVI з'їзд КП(б)У (січ. 1949). У доповіді М. Хрущова космополітизм ігнорує багатонаціональні прояви єдиної за змістом радянської культури. У резолюції з'їзду прозвучала вимога посилити боротьбу з пережитками безрідного космополітизму і низькопоклонства перед «гнилою культурою» буржуазного Заходу.

У Києві центрами космополітизму були оголошені Українське театральне т-во і Київська консерваторія (нині Національна музична академія України імені П. Чайковського). Під вогонь критики в Україні попали А. Гозенпуд, Я. Гордон, І. Стебун, Л. Санов-Смульсон, С. Адельгейм, С. Мартич (Фінкельштейн), А. Кацнельсон, М. Штейн, Л. Лівшиць, Л. Юхвід та ін. Найбільш поширеними репресивними заходами щодо космополітів були моральні утиски, критика, звільнення з роботи, виключення з комуніст. партії, заборона друкуватися. Отримавши бажаний для себе результат, зокрема справивши сильний психологічний вплив на радянське єврейство, яке займало важливі позиції у сфері літератури, мистецтва, науки й освіти, влада почала згортати антикосмополітичну кампанію в пресі та інших засобах масової інформації. Останній сплеск кампанії спостерігався на початку 1953, у період розслідування «справи лікарів». Після смерті Й. Сталіна кампанія була згорнута.

У сучасному трактуванні космополітизм – це ідеологія, що пропагує зречення національних традицій, культури, патріотизму, заперечує державний і національний суверенітет. Зараз вчені політологи визначають три тенденції ставлення індивідів до космополітизму:

- Негативна – засудження відсутності цінності патріотизма до Батьківщини;
- Позитивна з прагматичної точки зору(як відкрите відношення щодо іншого способу життя, відсутність коренів, відрив від національної ідеї) – переопірається з космополітичними поглядами певних класів та груп людей(нестурбованих інтересами націй та держав, маргіналів, професійно-управлінських груп);

- Позитивна з культурними, політичними та етичними аспектами. Відомий дослідник К. Аппія встановив певне поняття «ліберального космополітизму»(ця ідеологія не виступає проти держав, а навпаки, у ліберальному дусі затверджує різноманітність ідентичностей) М. Папастепанов вводить у науковий обіг поняття «культуралістський космополітизм», який деякими рисами переопірається з глобалізацією, вказуючи при цьому на необхідність розуміння відмінностей між глобалізацією, глобалізмом і космополітизмом, оскільки вони виникли в різні історичні епохи. Космополітизм – це культурне явище, що характеризує світогляд людини, а глобалізація – тенденція суспільного розвитку, спрямована на становлення цілісного світу. Цей тип космополітизму спрямований служінні єдності в різноманітті, індивідуальності та вихованні критичного погляду щодо розуміння місця і потенційної ролі культури в контексті глобалізації. Соціальна реальність значно змінилась під впливом глобалізації, тому зараз триває значна дискусія щодо космополітизму. Відновлення цієї суперечки відбулося внаслідок зіткнення багатьох національних держав з проблемою кризи розвитку. Глобалізація знищує погляди на традиції різних національностей, сприяє становленню монокультурного світу, створює людину, що байдуже ставиться до цінностей власної культури, тобто «громадянина світу». Космополітизм перетворює людину з соціокультурної особистості в «людський фактор» розвитку технології. Людині нав'язується мета-покращувати умови свого існування та стати на шлях задоволення своїх гедоністичних бажань. Однією з основних причин виникнення концепції космополітизму сучасні дослідники У. Бек, Е. Гідденс та Д. Хелд вважають потребою створення парадигми усвідомлення світових законів за для подальшого існування. Причини поширення та формування концепції космополітизму в сучасному світі:

1. Ліквідація кордонів між деякими державами, розвиток економічної глобалізації та світової інтеграції;
2. Віртуальний космополіс(Б. Межуев) – суспільство за допомогою інтернету долає кордони, мережа інформації стає певним аналогом світового громадянства;
3. Міжнародні структури, агентури, інститути, рухів, що діють за межами державних кордонів;
4. Космополітизація освіти, основною ціллю якої є здобуття індивідами спільного громадянства. Зростання кількості транснаціональних угруповань експертів, які не відносять себе до конкретної території;
5. Збільшення кількості та впливовості національних меншин, міграція та еміграція людей за кордон;
6. Неспроможність багатьох держав самостійно вирішувати актуальні та глобальні проблеми(права людини, морське піратство, тероризм);
7. Міжнародне право, що в деяких випадках нехтує власному законодавству;
8. Невелика кількість загальноприйнятих у світі мов (англійська, іспанська тощо);
9. У різних країнах, на різних континентах люди носять один і той самий одяг, слухають однакову музику, дивляться ті самі фільми та користуються однаковими предметами побуту.

Висновки. Сьогодні космополітизм – це сукупність дискусійних поглядів та напрямів, що потребують угруповання та систематизації, проте незабаром ця система поглядів постане, як політична ідеологія сучасності, що забезпечить баланс єдності в різноманітті. Варто пам'ятати що в основі цього явища лежить не стільки відсутність патріотизму та неповага до традицій, а бажання уникнути державних та політичних обмежень, лояльного ставлення до інших культур.

Література

1. Даниленко В. М. Кампанія боротьби з «космополітизмом» 1949–1953 // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. – К.: Наукова думка, 2007. – Т. 4 : Ка – Ком. – 528 с. : іл. – ISBN 978-966-00-0692-8.
2. Гурик М. І. Шумка М. Л. Трансформація специфічних ознак патерналізму в умовах децентралізації в Україні. URL: <http://dspace.tneu.edu.ua/handle/316497/29229>
3. Гурик, М. І. Дискурс свободи в політичній та духовній спадщині Ярослава Стецька [Електронний ресурс] / М. І. Гурик, М. Л. Шумка // Грані : наук.-теорет. і громад.-політ. альманах. – Дніпропетровськ, 2013. – Вип. 9 (101). – С. 40-56.
4. Гончарук-Чолач Т.В., Джугла Н.В. Політична соціологія: навчальний посібник / За ред. Гончарук-Чолач Т.В. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр «Економічна думка ТНЕУ», 2018. – 250 с.
5. Подасенко Ю.Л. Космополітизм в політологічній теорії [Електронний ресурс]. http://www.academia.edu/2491786/Космополітизм_в_політологічній_теорії
6. Саракун Л.П. Космополітизм сьогодні: спроба концептуалізації теорії [Електронний ресурс]. <http://visnik.knteu.kiev.ua/files/2017/02/8.pdf>
7. Космополітизм [Електронний ресурс]. http://esu.com.ua/search_articles.php?id=3862
8. Політологія [Текст]: навч. посіб. / Т. В. Гончарук-Чолач, О. М. Рудакевич, М. Гурик [та ін.]; за ред. Т. В. Гончарук-Чолач. Тернопіль: Економічна думка ТНЕУ, 2019. – с. 320.